

თბილისის ბაზრები, რომონს ინსტანციური და ინსტანციური შახვედრის აღმზრდები: ნავთლულის ბაზრის მარაგითი

ქეთევან ლაფაჩი

*სოციალური და კულტურული ანთროპოლოგიის დოქტორანტი,
ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი*

სამეცნიერო ხელმძღვანელი:

ქეთევან გურჩიანი

*ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, პროფესორი
ანთროპოლოგიის მიმართულებით*

შესავალი

ბაზარი შეიძლება განვიხილოთ სხვადასხვა კულტურისა და რელიგიის მქონე ხალხთა შეხვედრის ადგილად, რადგან ბაზრები, როგორც შემთხვევებში, სხვადასხვა რეგიონის დამაკავშირებელ გზებზე მდებარეობდა. ამიტომ ბაზარი ხშირად ჰეტეროგენული სივრცე იყო.¹ ჰეტეროგენულობა ადვილი დასანახია ნავთლულის ბაზარში ნებისმიერი გავლისას. სხვადასხვა ენითა თუ აქცენტით გაჟღერებული ხმები რამის შეძენისკენ მოგვიწოდებს; დახლზე გამოტანილი სხვადასხვა საქონელი მყიდველს ელოდება; სანელებლების, მწვანეებისა თუ სხვა სასურსათო პროდუქტების სუნი ერთმანეთში ირევა; განსხვავებული ენის, რელიგიისა და კულტურის ადამიანები ერთ სამუშაო სივრცეს იყოფენ და ბაზრის ყოველდღიურობას ქმნიან.

---

1 Ketevan Khutsishvili, "Bazaar culture in Georgia: The case of Tbilisi", Berliner Blatter 59, (2012): 42.

ნავთლულის ბაზარი ეთნიკურად და რელიგიურად მრავალფეროვანი სივრცეა. სხვადასხვა რელიგიური თუ ეთნიკური ჯგუფის წარმომადგენლები (ქართველები, აზერბაიჯანელები, სომხები, ბოშები და სხვ.) ბაზარს აქცევენ ადგილად, სადაც თითქმის ყველაფრის პოვნაა შესაძლებელი. ბაზარში შეხვდებით როგორც სასურსათო და საყოფაცხოვრებო პროდუქტების გამყიდველებს, ასევე მეყვავილეებს, მეორეული ტანსაცმლით, ნივთებითა და წიგნებით მოვაჭრეებს, მეწაღეებს, რომლებიც ძირითადად ძველი ფეხსაცმლის განახლებით არიან დაკავებული. გარდა ამისა, აქ ასევე ხშირად ნახავთ სურსათის შესაძენად მოსულ ტურისტებსა თუ მიგრანტებს ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნებიდან.

ნავთლულის ბაზარი, როგორც რელიგიურად და ეთნიკურად ჰეტეროგენული სივრცე, შეიძლება მოიაზრებოდეს ცოდნის გაცვლის ინტერეთნიკური და ინტერრელიგიური კავშირების დამყარების ადგილად. თუმცა ნავთლულის ბაზარში მომუშავე სხვადასხვა რელიგიური და ეთნიკური ჯგუფების წარმომადგენლები დღესასწაულებს, ყოველდღიურ ამბებსა თუ წუხილს ნაკლებად უზიარებენ ერთმანეთს. ამიტომ ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, რომ ბაზრის ინტერეთნიკურობა და ინტერრელიგიურობა თითქოს არასოდეს პოვებს ხილულ გამოვლინებას ყოველდღიურ ცხოვრებაში. ამიტომ კვლევისას ვცდილობდი ბაზრის ყოველდღიურობის, მატერიალურობისა და ბაზრის ცხოვრებაზე რელიგიური დღესასწაულების გავლენაზე დაკვირვებით დამენახა ის გარემოებები და მიზეზები, რომლებიც შეიძლება ხელს უწყობდეს ან აფერხებდეს ბაზარში მომუშავე ადამიანების შეხედულებების, მათ შორის რელიგიურის, გამოხატვას.

შენიშვნა: სტატიაში აღწერილია ერთი კონკრეტული ეთნოგრაფიული მრავალეთნიკური სივრცე, და იგი არ ისახავს მიზნად სხვადასხვა ეთნიკური და რელიგიური ჯგუფების როლების განზოგადებას და არც კონკრეტული ეთნიკური ჯგუფებისთვის რომელიმე კონკრეტული საქმიანობისა თუ პროფესიის სტერეოტიპულ მიკუთვნებას.

მეთოდოლოგია

ნავთლულის ბაზრის, როგორც ინტერეთნიკური და ინტერ-რელიგიური სივრცის, შესასწავლად და, ასევე, საქართველოში ბაზრის ისტორიის, ნავთლულისა და მის მიმდებარედ არსებული ურბანული ფაქტურის განვითარების შესასწავლად კვლევა იყენებს ისეთ მეთოდებს როგორიცაა: ჩართული დაკვირვება ინტერვიუ, მენტალური რუკების შედგენა ე.წ მეფინგი და მეორადი წყაროების ანალიზი .

ჩართული დაკვირვება იმ ადგილის ყოველდღიურობაში ჩართულობას გულისხმობს, რომელსაც მკვლევარი/ანთროპოლოგი იკვლევს. ნავთლულის ბაზარში, 2024 წლის მარტიდან მოყოლებული, ყოველკვირა დავდიოდი. სწორედ მარტში დაიწყო მუსლიმთა წმინდა თვე რამადანი, მარტშივე აღინიშნა ნოვრუზი, რომელიც საქართველოში ნოვრუზ ბაირამის სახელითაა ცნობილი.

„ნოვრუზი“ სპარსული სიტყვაა. „ნოვ“ ახალს ნიშნავს, „რუზ“ კი დღეს. ნოვრუზ ბაირამი გაზაფხულის შემოსვლის, ზოგიერთ ქვეყანაში კი ახალი წლის დღესასწაულია. ნოვრუზ ბაირამს განსაკუთრებულად აღნიშნავენ საქართველოს მოქალაქე ამერბაიჯანელები. აპრილის დასაწყისში საქართველო მცხოვრებმა კათოლიკეებმა და ეთნიკურმა სომხებმა აღდგომა აღნიშნეს, ხოლო აპრილის დასასრულსა და მაისის დასაწყისს მართლმადიდებლური აღდგომის კვირა დაემთხვა. ამიტომ ეს პერიოდი საინტერესო იყო იმაზე დასაკვირვებლად, რამდენად აკავშირებს ბაზარში მომუშავეებს არადომინანტური თუ დომინანტური რელიგიის ან ეთნოსის მქონე ჯგუფთა დღესასწაულები და როგორც ხვდება ბაზარი მათ.

მენტალური რუკების შედგენა ერთ-ერთი საუკეთესო საშუალებაა სივრცის შესასწავლად. განსაკუთრებით ისეთი სივრცისა, რომლის საზღვრები ადამიანთა მოძრაობისა და დაკვირვებლის აღქმასთან ერთად შეიძლება შეიცვალოს. ნავ-

თლულის ბაზარი კი ასეთი სივრცეა. გარე მოვაჭრეების აქტიურობა ბაზრის მიმდებარე ტერიტორიაზე და მისი შემოგარენის ოფიციალურ თუ არაოფიციალურ სავაჭრო ზონად ქცევა ბაზრის საზღვრებს აფართოებს და უფრო დიდ მასშტაბს სძენს. გარდა ამისა, მენტალური რუკის შედგენა ერთგვარი საშუალებაა იმ სატრანსპორტო კვანძების ხაზგასასმელადაც, რომლებზეც მიბმულია ნავთლულის ბაზრის განვითარება და სიცოცხლისუნარიანობა. რაც მთავარია, ეს ერთგვარი ხერხია მკვლევრისთვის თავისთვის უცნობი ტერიტორიის აღსაწერად და დასამახსოვრებლად.

გარდა ეთნოგრაფიისა, კვლევა ეყრდნობა მეორად წყაროებს, რომლებშიც თბილისის უბნების გაჩენა და საქართველოში ბაზრების ისტორიაა შესწავლილი.

თეორიული ჩარჩო

ნავთლულის ბაზრის ინტერრელიგიურობის შესასწავლად დავყრდნობი ორ კონცეპტს: ესენია რელიგიის ინფრასტრუქტურიზაცია (infrastucturing religion) და სივრცის ესთეტიკის ფორმაცია. უნდა გავიგოთ, რამდენადაა ბაზრის მატერიალური ინფრასტრუქტურა განკუთვნილი იმისთვის, რომ იქ მომუშავე ადამიანმა, მოვაჭრემ თავისი ინდივიდუალური შეხედულებები, მათ შორის რელიგიურობა გამოხატოს და შექმნას ბაზრის ახალი ესთეტიკა. ამაზე დაყრდნობით კი შეგვიძლია ვისაუბროთ იმაზე, რამდენად უწყობს ხელს, ან, პირიქით, ხელს უშლის ბაზრის მატერიალურობა და არსებული სივრცის ესთეტიზაციის შესაძლებლობა ნავთლულში ინტერრელიგიური კავშირების გაჩენას.

რელიგიის ინფრასტრუქტურიზაცია აღნიშნავს იმ მატერიალური ბაზისს, ქსელს, რომლის საფუძველზეც რელიგიური ცხოვრება შეიძლება აღმოცენდეს. ეს მიდგომა ხაზს უსვამს მატერიალური სამყაროს მნიშვნელობას, რადგან მისი საშუალებით

ხდება ჩვენი გამოცდილების მატერიალიზაცია.² უფრო ფართოდ, რელიგიის ინფრასტრუქტურის იზაცია, როგორც კონცეპტი, ყურადღებას ამახვილებს გზებზე, რომელთა საშუალებითაც იდება და ნარჩუნდება რელიგიური ცხოვრება, რომელიც აკავშირებს სივრცეებს და უზრუნველყოფს მათ შორის ენერგიის, საგნების, მნიშვნელობებისა და სხეულების მიმოცვლას.³ იგი ფიზიკურ სივრცეს ხედავს, როგორც ხელისშემწყობს ან ხელისშემშლელს ინტერრელიგიური ურთიერთობების დასამყარებლად.⁴

გარდა ფიზიკური სივრცისა და მისი მატერიალურობისა, ნავთლულის ინტერრელიგიურობის და ინტერეთნიკურობის შესასწავლად უნდა გამოიკვეთოს სხვადასხვა რიტუალის როლი ბაზრის ცხოვრებაში, რადგან რიტუალი შეიძლება მივიჩნიოთ ერთგვარ მოქმედებათა სისტემად, რომელიც ადამიანების ცხოვრებას აწესრიგებს და მას გარკვეულ წესებს უმორჩილებს.⁵ ჩემი კვლევის პერიოდში კი აღინიშნა ბევრი დღესასწაული, რომლებთანაც სხვადასხვა რიტუალია დაკავშირებული და რომლებიც ბაზრის ცხოვრებაზე განსხვავებულად აისახა.

რაც შეეხება სივრცის ესთეტიკის ფორმაციას, ბირგიტ მაიერის ეს კონცეპტი ხაზს უსვამს იმ გავლენას, რომელიც აქვს საზიარო ესთეტიკას ადამიანთა ცხოვრებაზე, რომელსაც ერგება სუბიექტის გრძნობები, რომელშიც იქმნება გამოცდილებები, ყალიბდება სხეულები და რომელიც საგნებში მატერია-

---

2 Marian Burchardt, "Assembling the Profane Materialities of Urban Religion", *Material Religion* 15, no. 5 (2019): 627-628.

3 Alexander-Kenneth Nagel, "Spatializing interreligious practice: Interreligious Place Making in a German Metropolitan Area". In *Interreligious Encounters in Europe: Sites, Materialities and Practices*. Ed. Jan Winkler, Laura Haddad, Julia Martinez-Arino and Giulia Mezzetti (New York: Routledge, 2023), 24.

4 იქვე, 25.

5 Catherine Bell, *Ritual: Perspectives and Dimensions* (Oxford: Oxford University Press, 1997), 153.

ლიზდება.⁶ მიუხედავად იმისა, რომ ამ კონცეპტზე საუბრისას მაიერი აქცენტს მედიაზე აკეთებს, მე ამ კონცეპტს ვიყენებ ნავთლულის ფიზიკური სივრცეში არსებული იმიჯების აღსაწერად და ბაზარში მომუშავე ადამიანების ყოველდღიურობაზე მათი გავლენის შესასწავლად.

ბაზრის ისტორია თბილისში

„ბაზარი“ სპარსული წარმომავლობის სიტყვაა. სპარსულში, ისევე როგორც ქართულში, ის აღნიშნავს ადგილს, სადაც ალებმიცემობა, ვაჭრობა წარმოებს. სპარსულში სიტყვა „ბაზრიდან“ ნაწარმოებ ბედსართავ სახელებს შეიძლება მრავალი მნიშვნელობა ჰქონდეს და აღნიშნავდეს ადგილს, ეკონომიკას, ცხოვრების სტილს, სოციალურ კლასს, და ა.შ.⁷ ქართულ სლენგზე ბაზარი ლაპარაკის აღმნიშვნელიცაა, რაც ხაზს უსვამს მის როლს, როგორც კომუნიკაციის, ამრთა გაცვლა-გამოცვლის ადგილს. ადრეული შუა საუკუნეებიდან მოყოლებული, თბილისზე აბრეშუმის გზა რამდენიმე მიმართულებით გადიოდა, რამაც ხელი შეუწყო ქალაქში სავაჭრო ადგილების, ბაზრების გაჩენას.⁸ აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიიდან გამომდინარე, თბილისში ბაზრის კულტურაზე გავლენა უნდა მოეხდინა ირანულ და ისლამურ სამყაროს, სადაც ბაზრები ქალაქის სოციალურ-კულტურული ცენტრი იყო. ამაზე მიუთითებს ქართულში ბაზრის აღსანიშნად დამკვიდრებული ორი ტერმინი: „ჩარსუ“ და „რასტაბაზარი“. ორივე ეს ტერმინი 1683 წლით დათარიღებულ ნასყიდობის

---

6 Birgit Meyer, "From Imagined Communities to Aesthetic Formations: Religious Mediations, Sensational Forms, and Styles of Binding". In *Aesthetic Formations: Media, Religion, and the Senses*. Ed. Birgit Mayer (New York: Palgrave Macmillan, 2009), 7.

7 Arang Keshavarzian, *Bazaar and State in Iran: The Politics of Tehran Marketplace* (New York: Cambridge University Press, 2007), 39.

8 Martin Demant Frederiksen, "'A Gate, but Leading Where?'-In Search of Actually Existing Cosmopolitanism in Post-Soviet Tbilisi". In *Explorations of the Post-Cosmopolitan City*. Ed. Caroline Humphrey, Vera Skvirskaya (Berghahn Books, 2012), 123.

წიგნშია ნახსენები, რომელშიც ნათქვამია: „...კურთხეულის როსტომ მეფის დროშა თქვენი მამითა და პაპითა მკვიდრი მამული იყო რასტაბაზარის ჩარსუშია, თქვენსა ღუქნებსა წინა“.⁹ XVII-XVIII საუკუნეების თბილისში არსებობდა როგორც ჩარსუ, ასევე რასტაბაზარი. ჩარსუბაზარი სავარაუდოდ ქალაქის ცენტრში მდებარეობდა. ბაზრის სახელწოდება - ჩარსუ მომდინარეობს სპარსული სიტყვისგან „ჩაჰარსუ“, რომელიც ოთხკუთხა ბაზარს ნიშნავს, კერძოდ, ბაზრის იმ ნაწილს, რომელიც ცენტრალური გუმბათის ქვეშ მდებარეობდა.¹⁰ რასტაბაზარს ჩარსუბაზრის მახლობლად უნდა ყოფილიყო ამ დროის თბილისში. „რასტაბაზარი“ სიტყვასიტყვით სწორ, სწორფერდა ბაზარს ნიშნავს, რომელიც თავისი არქიტექტურული სტილით ჩარსუსგან განსხვავდებოდა.¹¹

თბილისში მუდმივმოქმედ ბაზრებთან ერთად არსებობდა ყოველკვირეული, ყოველთვიური და ყოველწლიური ბაზრები, რომლებიც გარკვეულ დღესასწაულთან ან რაიმე სხვა მოვლენასთან დაკავშირებით იმართებოდა.¹²

სავარაუდოდ XVI საუკუნიდან ან უფრო ადრეული პერიოდისაა ვაჭრობა ძირითადად თბილისელი და გორელი სომეხი ვაჭრების პრეროგატივას წარმოადგენდა. მას შემდეგ, რაც საქართველო რუსეთის იმპერიის ნაწილი გახდა, სომეხმა ვაჭრებმა უფრო მეტი ფიზიკური უსაფრთხოება მოიპოვეს, რადგან რუსული ჯარი ირანელებისა და მთიელი ლეკებისგან ბაზრის დაცვას უზრუნველყოფდა.¹³ ამასთანავე, ვაჭრებს საშუალება მიეცათ, უფრო ვრცელ ტერიტორიებს დაჰკავშირებო-

9 ვალერიან გაბაშვილი, „ბაზარი შუა საუკუნეების საქართველოში“. ახლო აღმოსავლეთის, კავკასიისა და საქართველოს ისტორიის საკითხები, სტატიების კრებული, ტომი III. რედაქტორი მანანა გაბაშვილი. (თბილისი: „საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია“, 2018), 192.

10 იქვე, 192.

11 იქვე, 194.

12 იქვე, 189.

13 რონალდ გრიგორ სუნი, ქართველი ერის ჩამოყალიბება, თარგმანი ქეთი ქანთარიაში, (თბილისი: „Ziari Press“, 2022), 155.

დნენ და მათთან სავაჭრო ურთიერთობები დაემყარებინათ. ყოველივე ამან და რუსეთის იმპერიის სხვადასხვა ნაწილებისა და საქართველოს შიდა რეგიონების დასაკავშირებლად გზებისა და რკინიგზის გაყვანამ თბილისი ამიერკავკასიაში ვაჭრობის ცენტრად აქცია.¹⁴ გარდა ამისა, სწორედ ამ პერიოდში გაიზარდა ვაჭართა და ხელოსანთა გილდიების ძალაუფლება ქალაქში. გილდიები საქართველოში მონარქიის გაუქმების შემდგომ უკეთეს მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ, რადგან ახლა უკვე საკუთარი თავკაცების არჩევა თვითონ შეეძლოთ.¹⁵

მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოსა და მეოცე საუკუნის დასაწყისის თბილისის ბაზრების შესასწავლად საინტერესოა იოსებ გრიშაშვილის წიგნი „ძველი ტფილისის ლიტერატურულ ბოჰემა“. გრიშაშვილის მიხედვით, ამ დროის თბილისი ცნობილი იყო როგორც სავაჭრო ცენტრი, რომლის გულსაც თათრის მოედანი (ახლანდელი ვახტანგ გორგასლის მოედანი) წარმოადგენდა. თათრის მოედანზე ყოველგვარი საქონელი და სურსათ-სანოვარე იყრიდა თავს. თათრის ბაზარი საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან სხვადასხვა ნაწარმით მარაგდებოდა, მაგალითად, ბორჩალოდან - ბოსტნეულით, თუშეთიდან და ყარაბაღიდან - ცხვრით, მატყლით ერბოთი და ა.შ.¹⁶ თათრის მოედანზე იდგა დიდი სასწორი, რომელსაც ყაფანი ეწოდებოდა. სოფლიდან შემოსულ საქონელს ჯერ ქალაქის მცხოვრებლები ყიდულობდნენ შემდეგ კი ქორვაჭრები. ყაფანზე აღმართული ბაირალი მიაჩნებოდა რომ ქალაქის მცხოვრებთა ვაჭრობის დრო იყო. 12 საათზე ბაირალი ძირს ეშვებოდა და უკვე სოფლის მცხოვრებლებსა და ვაჭართა შორის იწყებოდა ვაჭრობა.¹⁷

---

14 იქვე, 66.

15 იქვე, 156.

16 იოსებ გრიშაშვილი, ძველი ტფილისის ლიტერატურული ბოჰემა (თბილისი: „სახელგამი“, 1927), 12.

17 იქვე, 12.

საბჭოთა კავშირში ბაზარი დიდწილად ასოცირდებოდა საკოლმეურნეო ბაზართან, რომელიც ღია ან ნაწილობრივ გადახურული ლეგალური სავაჭრო სივრცე იყო. საკოლმეურნეო ბაზარში იყიდებოდა ბოსტნეული ხორცი, თევზი, ყველი და სხვა. ბაზარში ვაჭრობდნენ როგორც კოლმეურნეობის წარმომადგენლები, ასევე გლეხები ინდივიდუალურად და ე.წ. სპეკულანტები. საბჭოთა მოქალაქეების საკვები პროდუქტებით უზრუნველყოფის 20% სწორედ საკოლმეურნეო ბაზრებზე მოდიოდა დანარჩენი კი სახელმწიფოს მფლობელობაში არსებულ „გასტრონომისა“ და „უნივერსამის“ ტიპის მაღაზიებზე.¹⁸ გარდა ამისა, საკოლმეურნეო ბაზრები იყო სოციალური სივრცეები, სადაც ადამიანები არა მხოლოდ სავაჭროდ მიდიოდნენ, არამედ საკუთარი სოციალური სტატუსის წარმოსაჩენადაც.¹⁹ საკოლმეურნეო ბაზრები ურბანული და სოფლის მოსახლეობის დაკავშირების ადგილიც იყო.²⁰ აღსანიშნავია, რომ საქართველოში ასეთი როლი ბაზარს არა მხოლოდ საბჭოთა დროს, არამედ თითქმის ყოველთვის ჰქონდა. თბილისში დიდი საკოლმეურნეო ბაზრები იყო: დეზერტირების, კოლმეურნეობის, საბურთალოს და ნავთლულის ბაზრები. მათგან ყველაზე იაფი იყო ნავთლულის, ხოლო ყველაზე დიდი, სადაც უფრო ფართო სპექტრის პროდუქტების შეძენა შეეძლო საბჭოთა მოქალაქეს, დეზერტირების ბაზარი. გარდა ამისა, ბაზრები თბილისში არსებული სატრანსპორტო ქსელების სიახლოვეს მდებარეობდა, რის გამოც საკოლმეურნეო ბაზრებში მოხვედრა ადვილი იყო.²¹

---

18 Artak Dabaghyan and Mkhitar Gabrielyan, "On a Village Market at a South Caucasian Border". In *Market Beyond Economy*. Ed. Arsen Bobokhyan, Levon Abrahamian, Kathryn Franklin (Yerevan: GITUTYUN, 2014), 38.

19 Caroline Humphrey, , and Vera Skvirskaja, "The end of the Bazaar? Morphology of Post-Soviet Marketplace". *History and Anthropology* 35, no.1 (2024):156.

20 Ketevan Khutsishvili, "Bazaar culture in Georgia: The case of Tbilisi", *Berliner Blatter* 59, (2012): 43.

21 იქვე, 44.

დღევანდელი ბაზრები დიდწილად სწორედ საბჭოთა საკოლმეურნეო ბაზრების მემკვიდრეებია. თუმცა საბჭოთა კავშირის დანგრევის შემდეგ ქვეყანაში კაპიტალიზმის გაჩენასთან ერთად საკოლმეურნეო ბაზრებმა ახალი სახე მიიღო. გასაყიდი საქონლის არეალი გაიზარდა, რამაც თვითონ ბაზრების ტერიტორიის გაფართოებაც გამოიწვია. ბაზრების სიახლოვეს გაჩნდნენ ე.წ. გარე მოვაჭრეებიც.

2003 წლის „ვარდების რევოლუციის“ შემდეგ მოსული ხელისუფლება იწყებს ძველი სტილის ბაზრებთან და გარე მოვაჭრეებთან ბრძოლას, რომლებსაც იგი ქალაქის მოდერნიზაციის შემაფერხებლად ხედავდა. თავის მხრივ, ბაზრის, როგორც სავაჭრო ადგილის, ორიენტალიზაცია და ეგზოტიზაცია მსოფლიოში გავრცელებული ფენომენია და ხშირია ბაზრის განხილვა, როგორც ტრადიციულ ურთიერთობებზე დამყარებული, ირაციონალური მოცემულობისა, რომელიც კაპიტალიზმთან შეუსაბამოა.²² ვარდების რევოლუციის შემდგომი ბაზრების მოდერნიზაციის ხელისუფლების გეგმის შედეგად კოლმეურნეობისა და საბურთალოს ბაზრები 2006 წელს დაიკეტა და მას შემდეგ ადრინდელი სახით აღარც გახსნილა.²³ გაჩნდა ბაზრების მოდერნიზაციის ტენდენცია, რომლის მაგალითად შეგვიძლია მივიჩნიოთ კოლმეურნეობის ბაზრის ტერიტორიაზე გახსნილი „ბაზარი ორბელიანზე“.

ასეთია თბილისში ბაზრის განვითარების ისტორია. ბაზრის მოწყობა და რაობა ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ მოწყობასთან ერთად იცვლებოდა და მასზე გავლენა ჰქონდა სხვადასხვა პოლიტიკურ და კულტურულ პროცესს მეჩვიდმეტე საუკუნიდან დღემდე. დიდწილად, სწორედ ამ პროცესებმა განაპირობა დღევანდელი თბილისის ბაზრების სოციალურ-

22 Caroline Humphrey, , and Vera Skvirskaja, “The end of the Bazaar? Morphology of Post-Soviet Marketplace”. *History and Anthropology* 35, no.1 (2024):154.

23 Ketevan Khutsishvili, “Bazaar culture in Georgia: The case of Tbilisi”, *Berliner Blatter* 59, (2012): 45.

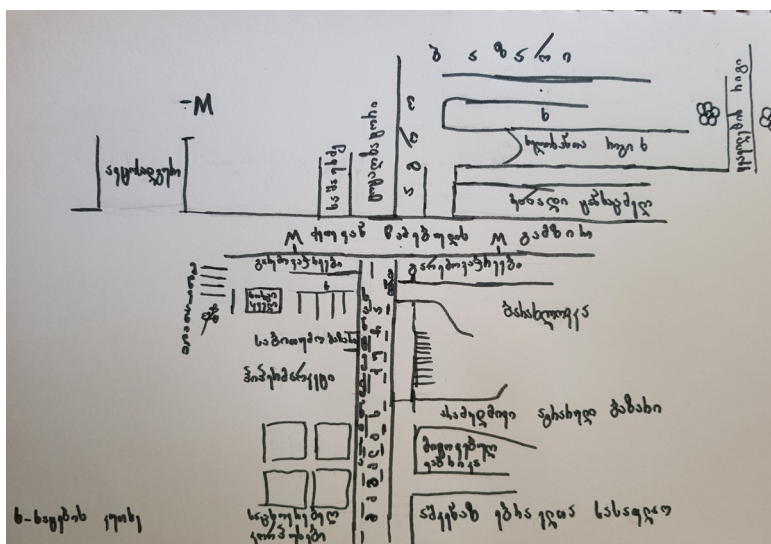
ეკონომიკური და არქიტექტურული მოწყობის ტიპი. თუმცა ალბათ გამოსაყოფია გასული საუკუნე და ბოლო 30-წლიანი ტრანზიციის პერიოდი, რადგან, როგორც უკვე აღინიშნა, დღევანდელი თბილისის ბაზრები საბჭოთა საკოლმეურნეო ბაზრების სახეცვლილ მემკვიდრეებია, რომელთაც ახლანდელი სახე საბჭოთა კავშირის დანგრევის შემდეგ ქვეყანაში მიმდინარე სოციალური, ეკონომიკური და პოლიტიკური ცვლილებების შედეგად მიიღეს.

ნავთლულის ბაზარი

ნავთლული და მისი მიმდებარე ტერიტორია იმდენად ასოცირდება ბაზართან და ვაჭრობასთან, რომ ბაზარში მომუშავეთა თუ უბრალო გამვლელთათვისაც ძნელია იმ დროის წარმოდგენა, როდესაც აქ ბაზარი არ იყო: „აქ ბაზარი სუ იყო“. რაც შეეხება ეტიმოლოგიას, სიტყვა „ნავთლული“ კომპოზიტია და ორი სიტყვის შეერთებით არის მიღებული: ნავთი და ლული. „ლული“ თურქულად ადგილს ნიშნავს. ნავთლული კი სანავთეს, ნავთის ადგილს.²⁴ სახელი „ნავთლული“ უნდა უკავშირდებოდეს ამ ტერიტორიაზე ნავთობის არსებობას. თუმცა, აქ მისი ექსპლუატაცია არ ხდებოდა, მდინარესთან სიახლოვისა და ნავთობის არცთუ ისე დიდი მარაგის არსებობის გამო.²⁵ ბაზარში სიტყვა „ნავთლულის“ წარმოშობის სხვა ვერსიებსაც გაიგებთ. მაგალითად, გეტყვიან, მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოსა და მეოცე საუკუნის დასაწყისში ამ მიდამოებში ნავთით ვაჭრობდნენ. „ლულ“, ისევე როგორც თულუღჩის შემთხვევაში, დამტარებელს ნიშნავს და აქედანაა მიღებული სიტყვა „ნავთლული“, ნავთის დამტარებლის აღსანიშნად.

24 თეიმურაზ ბერიძე, ძველი თბილისის გარეუბნების ისტორია (თბილისი: „მეცნიერება“, 1977), 149.

25 იქვე, 152.

ნავთლულის ბაზრისა და მისი მიმდებარე ტერიტორიის სქემა. შეადგინა ავტორმა.

თუ ბაზრის განმარტებას დავუბრუნდებით და ბაზარს იმ ადგილს დავარქმევთ, სადაც აღებმიცემობა, ვაჭრობა მიმდინარეობს, ნავთლულის ბაზრის საზღვრები ოფიციალურად დადგენილ კონტურებს გასცდება და გაფართოვდება. ამ კვლევაში ნავთლულის ბაზრის შემადგენელ ნაწილად მოიაზრება ქეთევან წამებულის გამზირის ორივე მხარეს გაფენილი სავაჭრო სივრცეები, რომელთაგან ნაწილი მეველის ქუჩას მიუყვება, ნაწილი კი სამგორის ავტოსადგურის ერთგვარ გაგრძელებას წარმოადგენს. ქეთევან წამებულის ქუჩის ორივე მხარეს მდებარე ბაზარი შერეული ტიპისაა, გასაყიდად გამოტანილი სხვადასხვა დანიშნულების საქონლით. მეველის ქუჩის ბოლოს ბაზრის ფაქტურა იცვლება და დახლებს უკვე ჰიპერმარკეტები ცვლის. თუმცა გარე მოვაჭრეებს მეველის ქუჩის თითქმის მთელ გაყოლებაზე შეხვდებით, რაც ქუჩას ერთგვარ სავაჭრო ზოლად აქცევს.

ნავთლულის ბაზრის გვერდით მდებარეობს სამგორის ავტოსადგური, საიდანაც სამარშრუტო ტაქსები ქვემო ქართლისა და კახეთის მიმართულებით გადიან. ნავთლულის ბაზარიც სწორედ ამ რეგიონებში მოყვანილი სასოფლო-სამეურნეო ნაწარ-

რმით მარაგდება. ხშირად სწორედ აქ ყიდულობენ თავიანთ პროდუქციას ვაჭრები, რომელსაც შემდგომ დეზერტირებისა თუ ქალაქის უფრო დასავლეთით მდებარე ბაზრებში ყიდიან.

ბაზრის მოწყობა და სამუშაო ინფრასტრუქტურა

ნავთლულის ბაზრის შესასვლელის გაყოლებაზე შეამჩნევთ ერთ დახლს, სადაც შუახნის ქალი უამრავ რამეს ყიდის, ტკბილეულიდან დაწყებული და ზეთისხილის კონსერვებით დამთავრებული. გარდა პროდუქტების მრავალფეროვნებისა, მისი კუთხე ალბათ ბევრისგან სივრცის მოწყობითა და მატერიალური ინფრასტრუქტურით გამოირჩევა. სავაჭრო დახლის უკან თაროებია, რომლებზეც სხვადასხვა დასახელების კონსერვი და მშესუმზირას ზეთი აწყვია. თაროების გვერდზე მასიური მონაცრისფრო კარადაა, რომლის ერთ-ერთ გვერდზე ხატების კუთხეა მოწყობილი. ღვთისმშობლისა და ქრისტეს გამოსახულებებთან ერთად კარადაზე საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქ ილია მეორის ფოტოცაა გაკრული. ილია მეორის პორტრეტი ზომით უფრო დიდია ვიდრე სხვა გამოსახულებები, შესაბამისად, უფრო ადვილი შესამჩნევია.

ხატების კუთხე ნავთლულის ბაზარში.
ფოტოს ავტორი - ქეთევან ლაფაჩი

ბაზრის სხვა ნაწილში, ქეთევან წამებული ქუჩის მარცხენა მხარეს მდებარე სასოფლო-სამეურნეო კუთხეში, ყველის გამყიდველის დახლის უკან შეამჩნევთ ხეს, რომელიც სახურავში გაჭრილ ნაპრალშია აყვანილი და რომელზეც ღვთისმშობლისა და ქრისტეს გამოსახულებებია გაკრული. ხის შუა ნაწილში, ასევე ძველი მუყაოს ყუთია მიმაგრებული, რომელშიც ჯვარცმის ხატი დევს.

ხატების კუთხე ნავთლუღის ბაზარში.
ფოტოს ავტორი - ქეთევან გურჩიანი

ხატების კუთხეს კიდევ ერთგან, ე.წ. ხელოსანთა რიგშიც მოჰკრავთ თვალს. პატარა ოთახში, რომელიც სავარაუდოდ, გადასაკეთებლად გამზადებული ტანსაცმლითაა სავსე, ორი საკერავი მანქანის ზემოთ ჩარჩოში ჩასმული ხატებია გამოფენილი. თუმცა აქ მხოლოდ მართლმადიდებლურ ხატებს არ იპოვით. იქვე, თაროზე თეთრი ფერის ე.წ. სიზმრების დამჭერიც (dreamcatcher) კიდია.

ხატების კუთხე სამუშაო მაგიდის თავზე.
ფოტოს ავტორი- ქეთევან ლაფაჩი

თუმცა ეს სამი შემთხვევა იმ გამონაკლისთაგანია, როდესაც ნავთულში საკუთარი რელიგიურობის მატერიალურ გამოხატულებას იპოვით. რაც ალბათ, თვითონ ბაზრის მოწყობასა და მატერიალური ინფრასტრუქტურის სიმწირესთან უნდა იყოს კავშირში. ნავთულის ბაზრის დიდი ნაწილია ღია სივრცე, სადაც პარალელურ რიგებადაა განთავსებული სავაჭრო დახლები. მოვაჭრეთა უმეტესობის სამუშაო სივრცე მარტივადაა მოწყობილი და მხოლოდ სავაჭრო დახლისა და სკამისგან შედგება. გარდა იმ გამონაკლისებისა, როდესაც გასაყიდი პროდუქციის ტიპიდან გამომდინარე, საჭირო ხდება მაცივრის ქონა. ბაზრის მიმდებარედ ყოველთვის შეხვდებით გარე მოვაჭრეებსაც, რომელთაც შეიძლება სამუშაო მაგიდა და სკამიც კი არ გააჩნდეთ.

როგორც უკვე აღინიშნა, ბაზარში არსებობს როლები და პროდუქცია, რომლითაც სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფის წარმომადგენლები ვაჭრობენ. საქმიანობა კი დიდწილად განაპირობებს კიდევ ნავთლულელ ვაჭართა სამუშაო გარემოს, იმას, თუ როგორ აწყობენ და აფორმებენ ისინი საკუთარ სივრცეს. მწვანილის გამყიდველ ქალთა სამუშაო სივრცე, როგორც წესი მხოლოდ ნახევრად გადახურულ სივრცეში მდგარი სკამისა და დახლისაგან შედგება, რომელზეც მწვანილია მოთავსებული. ამიტომ ქართველ აზერბაიჯანელ ქალებს უმეტესად ისეთი მატერიალური ინფრასტრუქტურაც კი არ აქვთ, სადაც სურათისა თუ ფოტოს გაკვრა იქნებოდა შესაძლებელი, ან მათთვის სხვა მნიშვნელოვანი ნივთის წარმოდგენა.

რაც შეეხება ბაზარში მომუშავე ხელოსნებს, ხელოსანთა რიგი, ქეთევან წამებულის ქუჩის მარცხენა მხარეს, მეორეული ტანსაცმლით მოვაჭრეთა რიგის მოპირდაპირედ მდებარეობს და ძირითადად მენალებს და მკერავებს აერთიანებს. ბაზარში მომუშავე ხელოსნების, სამუშაო სივრცე მოვაჭრეების სივრცისაგან განსხვავდება. როგორც წესი, თითოეული მათგანს ერთი ოთახი აქვს, სადაც მათი საქმიანობისთვის საჭირო ხელსაწყოები თუ დაზგებია განთავსებული. ოთახები არცთუ ისე დიდი ზომისაა, მაგრამ იმ ერთგვარი სიმყუდროვის შექმნის საშუალებას იძლევა, რასაც ბაზარში მოვაჭრეები ნამდვილად მოკლებულნი არიან. თუმცა ხელოსნების ოთახებშიც ნაკლებად იპოვით მათი რელიგიურობის რაიმე გამოხატულებას, გარდა ზემოთ ნახსენები გამონაკლისისა.

დღესასწაულები ბაზარში

ნავთლულის ბაზარი განსხვავებულად ხვდება დღესასწაულებს, რომლებიც დომინანტურ და არადომინანტურ რელიგიურ ჯგუფებს ეკუთვნის. თუ მართლმადიდებლურ აღდგომას მეტრო „სამგორის“ მიმდებარედ გავლა არაკომფორტულიც კია, ხალხის დიდი ნაკადის გამო, რამადანის დროს ბაზარი უფრო ცარიელდება, რადგან ქართველი აზერბაიჯანელი მემწვანილე ქალები ამ დღეებში ისვენებენ და მის დასრულებას სახლში ხვდებიან.

თუმცა მოვაჭრეთა ნაწილი დღესასწაულებს შეიძლება ბაზარში შეხვდეს. მაგალითად, რამდენიმე ქართველ აზერბაიჯანელ მემწვანილე ქალს თავისი საქმიანობა ბაზარში არც რამაზან ბაირამის (ყიდ-ალ-ფიტრი) დროს შეუწყვეტია, რაც შეიძლება იმით აიხსნას, რომ ბაზარში მომუშავეები დღიური იჯარისგან არც დღესასწაულებზე თავისუფლდებიან. ზოგიერთი მათგანისთვის კი ეკონომიკურად მძიმეა დღესასწაულის დღეებში ვაჭრობაზე უარის თქმა და დასვენება, როდესაც დღიური იჯარა მაინც გადასახდელი აქვთ. სავარაუდოდ, იმავე მიზეზის გამო საქართველოს მოქალაქე სომეხ მენაღეთა ნაწილს სომხური კალენდრით აღდგომასაც არ დაუსვენია. თუმცა, აღსანიშნავია, რომ თბილისელ სომეხთა ნაწილი აღდგომას იულიანური კალენდრით აღნიშნავს.²⁶ წითელ პარასკევს სააღდგომო საყიდლებზე გამოსულმა ქართველმა სომეხმა ქალმა ეს ფაქტი თბილისელობით ახსნა. მისი თქმით, ისინი, როგორც თბილისელი სომეხები, „მართლმადიდებლური კალენდრით აღდგომას“ აღნიშნავენ. თბილისში მცხოვრები ეთნიკური სომეხებისთვის კი თბილისელო-

---

26 Domenik Cagara, „In pictures: Tbilisi Armenians celebrate Palm Sunday“, Democracy&Freedom Watch, (24 April 2016), available at: <https://dfwatch.net/in-pictures-tbilisi-armenians-celebrate-palm-sunday-42035>; accessed: 01.06.2024.

ბა მათი იდენტობის ერთ-ერთი მთავარი განმსაზღვრელია.²⁷ (Mkrtchian, 2009: 308). იჯარის გადასახადი ნავთულში დასაქმებული ყველა ადამიანის ეკონომიკური ტვირთია განუჩევლად რელიგიური თუ ეთნიკური კუთვნილებისა. ამიტომ დღესასწაულის მოახლოებამ ვაჭართა ნაწილს შეიძლება დამატებითი თავსატეხიც გაუჩინოს, განსაკუთრებით მათ, ვინც მალფუჭებად საქონელს ყიდის. ასეთ დღეებში მათთვის მნიშვნელოვანი ხდება პროდუქციის სრულად გაყიდვა, რათა სადღესასწაულო დღეებში დაცარიელებულ ბაზარში არ მოუწიოთ ყოფნა.

ჩემი კვლევის პერიოდში აღინიშნა ნოვრუზიც, რომელიც სახალხო დღესასწაულია და მას საქართველოს მოქალაქე აზერბაიჯანელები განსაკუთრებულად აღნიშნავენ. თუმცა ნოვრუზის წინა დღეები ბაზარში სადღესასწაულო საკვები თუ ატრიბუტები არ გამოჩენილა. ერთ-ერთი ქართველი აზერბაიჯანელი მოვაჭრის, აიშას თქმით, ნოვრუზ-ბაირამისთვის არაფერს ახალს არ ყიდის, მათ შორის, არც ჯეჯილს, რადგან ყველას, ვინც ნოვრუზს აღნიშნავს, სახლშივე აქვს ყველაფერი, რაც დღესასწაულისთვისაა საჭირო.

განსხვავებით ნოვრუზისგან, აღდგომას, რომელსაც სომეხთა მართლმადიდებელი სამოციქულო, კათოლიკე და პროტესტანტული ეკლესიები ზეიმობენ, ბაზარში დიდი რაოდენობით არა, მაგრამ მაინც გამოჩნდა დახლებზე სააღდგომო სუფრისთვის საჭირო ატრიბუტები და მასალები: პასკა, კულიჩი, ენდრო და სხვ. თუმცა აპრილის ბოლოს მართლმადიდებლური კალენდრით ბზობის დღესასწაულზე უკვე გარე მოვაჭრეთა რაოდენობამაც იმატა და დახლებზე გამოჩნდა ბზა, შეღებილი წითელი კვერცხები, ენდრო, ჯეჯილი, პასკა, და იტა-

---

27 Satenik Mkrtchian, "Contemporary Armenian Community in Tbilisi". Iran & the Caucasus 12, no.2 (2009): 308.

ლიური პანდოროც კი. მეტრო „სამგორის“ ამოსასვლელებთან მყიდველთა რაოდენობამაც იმატა და ბაზარში უფრო მეტად გაჩნდა ის ატმოსფერო, რომელიც წინასააღმდეგობასწაულო დღეებს ახასიათებს. ნავთლული უფრო ხალხმრავალი გახდა, მეტრო „სამგორშიც“ უფრო მეტად დაინახავდით ხალხს მძიმე სასურსათო პარკებით ხელში. მეტროს ამოსასვლელებთან გარე მოვაჭრეთა რიცხვი გაიზარდა. ჯეჯილის, პასკისა და წითლად შეღებილი კვერცხების გარდა, გასაყიდად გამოიტანეს ეკლესიის მაკეტები, ფერადი სანთლები.

მართლმადიდებლური
აღდგომისთვის გასაყიდად
გამოტანილი ჯეჯილი.
ფოტოს ავტორი - ქეთევან ლაფაჩი

მართლმადიდებლური აღდგომისთვის
გასაყიდად გამოტანილი
სააღდგომო ატრიბუტები.
ფოტოს ავტორი - ქეთევან ლაფაჩი

აღსანიშნავია, რომ დღესასწაული სახალხო მოვლენაა, რომლის ერთ-ერთი მთავარი დამახასიათებელი არამატერიალურისა თუ მატერიალურის გაზიარებაა. თუმცა ნავთლულის ბაზრის შემთხვევაში გაზიარებას უფრო მეტად ცალმხრივი ხასიათი აქვს. ნავთლულში მომუშავე ქართველი აზერბაიჯანელები

ყოველ დღესასწაულს ან ყოველ კარგ ამბავს ტკბილეულის, ძირითადად კანფეტების, გაცემით აღნიშნავენ. ბოსტნეულისა და მწვანილის ერთ-ერთი ქართველი აზერბაიჯანელი გამყიდველი იხსენებს: „25 ლარის შოკოლადი ვიყიდე და დავარიგე“, თან ამატებს: „ახლა თქვენი ჯერია“. თვითონაც სიამოვნებით მიიღებდა სააღდგომო პასკას თუ სხვა სადღესასწაულო ატრიბუტებს თავისი მეზობლებისგან, თუმცა სააღდგომოდ პასკებს ბაზარში არავინ არ არიგებს. ამიტომ ტკბილეულის გაცემა იმ იშვიათ რიტუალთაგანია, რომელიც ბაზარში მომუშავეებს აკავშირებს, თუმცა მას ორმხრივი ხასიათი არა აქვს. გარდა იმ შემთხვევებისა, როდესაც ბაზარში მომუშავე ადამიანები, რომლებიც ერთმანეთთან ახლოს არიან, საახალწლო საჩუქრებს აძლევენ საჩუქრად ერთმანეთს.

დასკვნა

ნავთლულის ბაზრის ინტერეთნიკურობის მთავარი მანიშნებელი ენაა, ინტერრელიგიურობაზე, როგორც ხელშესახებ მოცემულობაზე ლაპარაკი კი ძნელია, რაც შეიძლება რამდენიმე ფაქტორით აიხსნას:

პირველ რიგში, ნავთლულის ბაზარში არც ისე ხშირია რელიგიურობის გამოხატვა, გარდა გამონაკლისი შემთხვევებისა, როგორიცაა მაგალითად, სამუშაო ადგილას ხატების კუთხის მოწყობა. რაც, თავის მხრივ, შეიძლება გამოწვეული იყოს იმით, რომ ნავთლულის ბაზრის მატერიალური ინფრასტრუქტურა, სამუშაო სივრცის მოწყობა თითქმის არ იძლევა იმის საშუალებას, რომ იქ მომუშავე ადამიანმა საკუთარი მსოფლმხედველობა, რელიგიურობა გამოხატოს.

გარდა ამისა, ნავთლულის ბაზრის რელიგიურ ესთეტიკაში წამყვანი მოტივი მართლმადიდებლური/ბიზანტიური ესთეტიკაა. ბაზარში არსებული რამდენიმე საეკლესიო მაღაზიითა და ხატების რამდენიმე კუთხით. მაგრამ ბაზარში არ იქმნება ინტერ-

რელიგიური ესთეტიკა, რომელიც სხვადასხვა რელიგიურ ჯგუფს შორის ცოდნის გაცვლის საფუძველი იქნებოდა და, მიუხედავად იქ მომუშავე რელიგიურ ჯგუფებს შორის კომუნიკაციის ნაკლებობისა, მათ ერთმანეთის რელიგიურ თუ მსოფლმხედველობრივ შეხედულებებზე შეუქმნიდა წარმოდგენას.

თუმცა სხვადასხვა რელიგიური დღესასწაულის აღნიშვნა მაინც ქმნის გარკვეული სახის ინტერრელიგიურ ცოდნას ბაზარში. განსაკუთრებით, ისეთი დღესასწაულის შემთხვევაში როგორიცაა აღდგომა, რადგან მისი მოახლოება ბაზრის ცხოვრებას ცვლის, როგორც მართლმადიდებლების, ასევე სხვა რელიგიის წარმომადგენლებისთვის. ბაზრის ესთეტიკაშიც ახალი ელემენტები შემოდის, რადგან დახლებზე სააღდგომო სადღესასწაულო საკვები ჩნდება. მიუხედავად იმისა, რომ ბაზარი არადომინანტური რელიგიის წარმომადგენელთა დღესასწაულებს პომპეზურად სულაც არ ხვდება და ბაზრის ესთეტიკაში ახალი ელემენტები ნაკლებად შემოდის, მათი დადგომა ბაზარში მაინც შესაძმნევი ხდება. ნავთლულის ბაზარში მომუშავე არამუსლიმმა ვაჭრებმა შეიძლება ბევრი არაფერი იცოდნენ რამაზან ბაირამის (ყიდ-ალ-ფიტრი) შესახებ, მაგრამ ყოველთვის შეამჩნევენ ამ დროს მემწვანილეთა დაცარიელებულ დახლებსა და ქართველი აზერბაიჯანელი ქალების არყოფნას. ასე რომ, ბაზარში მაინც მოქმედებს ერთგვარი ინტერრელიგიური კალენდარი, იმ განსხვავებით, რომ კალენდრის ზოგიერთი დღეს ბაზრის გამრავალფეროვნება და უფრო მეტად გამოცოცხლება მოაქვს, ზოგს კი, პირიქით, დაცარიელება. გარდა ამისა, ბაზარში მომუშავეთა დიდმა ნაწილმა შეიძლება ისლამურ თუ აზერბაიჯანულ კულტურაზე ბევრი არ იცოდეს, მაგრამ ხვდებოდეს, რამდენად მნიშვნელოვანია მასში სიხარულის გაზიარება და გაცემა, რადგან ტკბილეული, რომელსაც ნავთლულში მოვაჭრე ეთნიური აზერბაიჯანელები სასიხარულო ამბის აღსანიშნად გასცემენ, ამის მატერიალური დემონსტრაციაა.

ასე რომ, რელიგიური ცოდნის გაზიარება ნავთლულის ბაზარში მაინც ხდება, მიუხედავად ბაზარში მომუშავე სხვადასხვა რელიგიურ და ეთნიკურ ჯგუფს შორის კომუნიკაციის ნაკლებობისა და ბაზარში საკუთარი რელიგიურობის გამოვლინების იშვიათი ხასიათისა, რაც, თავის მხრივ, შეიძლება ბაზრის მწირ მატერიალურ ინფრასტრუქტურას უკავშირდებოდეს. ცოდნის გაცვლისა და ინტერრელიგიური კავშირების დამყარების ძირითად წყაროდ კი რელიგიური თუ სახალხო დღესასწაულები და მათთან დაკავშირებული რიტუალები გვევლინება, რადგან დღესასწაულების მოახლოება და დადგომა ბაზრის ცხოვრებას მეტ-ნაკლებად ყოველთვის და ყველასთვის ცვლის.

გამოყენებული ლიტერატურა

ბერიძე თეიმურაზ. ძველი თბილისის გარეუბნების ისტორია (თბილისი: „მეცნიერება“, 1977).

გაბაშვილი ვალერიან. „ბაზარი შუა საუკუნეების საქართველოში“. ახლო აღმოსავლეთის, კავკასიისა და საქართველოს ისტორიის საკითხები, სტატიების კრებული, ტომი III. რედაქტორი მანანა გაბაშვილი. (თბილისი: „საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია“, 2018), 188-220

გრიშაშვილი იოსებ. ძველი ტფილისის ლიტერატურული ბოჰემა (თბილისი: „სახელგამი“, 1927).

სუნი რონალდ გრიგორ. ქართველი ერის ჩამოყალიბება, მთარგმნელი ქეთი ქანთარია, (თბილისი: „Ziari Press“, 2022).

Bell, Catherine. *Ritual: Perspectives and Dimensions*, Oxford: Oxford University Press, 1997.

Burchardt, Marian. “Assembling the Profane Materialities of Urban Religion”, *Material Religion*, 15, no.5 (2019): 627-628.

Cagara, Domenik. „In pictures: Tbilisi Armenians celebrate Palm Sunday“, *Democracy&Freedom Watch*, (24 April 2016), available at: <https://dfwatch.net/in-pictures-tbilisi-armenians-celebrate-palm-sunday-42035>; accessed: 01.06.2024.

Dabaghyan, Artak and Gabrielyan, Mkhitar. “On a Village Market at a South Caucasian Border”. In *Market Beyond Economy*. Ed. Arsen Bobokhyan, Levon Abrahamian, Kathryn Franklin (Yerevan: GITUTYUN, 2014), 35-50.

Frederiksen, Martin Demant. “‘A Gate, but Leading Where?’-In Search of Actually Existing Cosmopolitanism in Post-Soviet Tbilisi”. In *Explorations of the Post-Cosmopolitan City*. Ed. Caroline Humphrey, Vera Skvirskaya (Berghahn Books, 2012), 120-140.

Humphrey, Caroline, and Skvirskaya, Vera.. “The end of the Bazaar? Morphology of Post-Soviet Marketplace”. *History and Anthropology* 35, no.1 (2024):152-169.

Keshavarzian, Arang. *Bazaar and State in Iran: The Politics of Tehran Marketplace*, New York: Cambridge University Press, 2007.

Khutsishvili, Ketevan. “Bazaar culture in Georgia: The case of Tbilisi”, *Berliner Blätter* 59, (2012): 41-52.

Meyer, Birgit. “From Imagined Communities to Aesthetic Formations:

Religious Meditations, Sensational Forms, and Styles of Binding". In *Aesthetic Formations: Media, Religion, and the Senses*. Ed. Birgit Mayer (New York: Palgrave Macmillan, 2009), 1-31.

Mkrtchian, Satenik. "Contemporary Armenian Community in Tbilisi". *Iran & the Caucasus* 12, no. 2 (2009): 299-310.

Nagel Alexander-Kenneth. "Spatializing interreligious practice: Interreligious Place Making in a German Metropolitan Area". In *Interreligious Encounters in Europe: Sites, Materialities and Practices*. Ed. Jan Winkler, Laura Haddad, Julia Martinez-Arino and Giulia Mezzetti (New York: Routledge, 2023), 23-43.